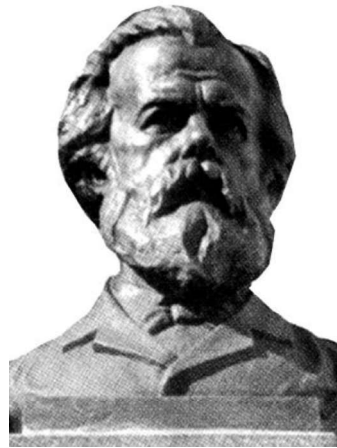

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова**

Серія 10

**ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ І ЛЕКСИКОЛОГІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Випуск 14

КИЇВ 2019

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М.Я. Плющ. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. – Випуск 14. – 136 с.

У збірнику вміщено статті докторантів, аспірантів і викладачів мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та інших вітчизняних і закордонних вищих навчальних закладів з філологічного фаху, а також авторитетних науковців провідних академічних інститутів. Дослідження виконано у руслі сучасних лінгвістичних теорій граматики, лексикології, діалектології, історії мови та лінгводидактики.

Фахове видання ВАК України в галузі мовознавства, затверджене постановою президії ВАК України за № 1222 від 07.10.2016

**Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8816 від 01.06.2004 р.**

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Андрущенко В. П.	доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (<i>голова Редакційної ради</i>);
Бондар В. І.	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Вернидуб Р. М.	доктор філософських наук, професор;
Євтух В. Б.	доктор історичних наук, професор, академік НАН України;
Дробот І. І.	доктор історичних наук, професор;
Жалдак М. І.	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Зернецька А. А.	доктор філологічних наук, професор;
Мацько Л. І.	доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
Падалка О. С.	доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;
Синьов В. М.	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Торбін Г. М.	доктор фізико-математичних наук, професор (<i>заступник голови Редакційної ради</i>);
Шут М. І.	доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Плющ М.Я.	доктор філологічних наук, професор (<i>відповідальний редактор</i>);
Висоцький А.В.	доктор філологічних наук, професор;
Леута О.І.	доктор філологічних наук, професор;
Гриценко С.П.	доктор філологічних наук, доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);
Романюк С.А.	доктор габлітований, ад'юнкт (Варшавський університет, Польща);
Новікова О.М.	кандидат філологічних наук, доцент (Університет Людвіга-Максиміліана, Федеративна Республіка Німеччина);
Дудко І.В.	кандидат філологічних наук, професор (<i>відповідальний секретар</i>);
Воловенко І.В.	кандидат філологічних наук, доцент (<i>технічний секретар</i>).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Гриценко С.П.	доктор філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики КНУ імені Тараса Шевченка;
Железняк М.Г.	кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 28 листопада 2019 р.)

Автори статей несуть усю повноту відповідальності за зміст статей і за сам факт їх публікації.

ЗМІСТ

<i>Березовська Г. Г.</i> СХІДНОПОДІЛЬСЬКІ НАЗВИ ВЕРХНЬОГО ОДЯГУ З ДОМОТКАНОГО ГРУБОГО СУКНА.....	5
<i>Голіченко Л. М.</i> ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СПІВРОБІТНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	11
<i>Гримашевич Г. І.</i> СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКА В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	15
<i>Гриценко С. П.</i> ЛЕКСИКОН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТ.: СТАТИКА І ДИНАМІКА.....	20
<i>Давиденко І. Ю.</i> КОНЦЕПТ ‘СЕРЦЕ’ В МОВНІЙ КАРТИНІ СЛОВ’ЯН (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ).....	33
<i>Дишлева Г. В.</i> МЕТАФОРА ЯК ОБРАЗНО-СЕМАНТИЧНИЙ ЧИННИК ФРАЗЕОТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	39
<i>Жила Т. І.</i> МЕДИЧНА ЛЕКСИКА У ТЕКСТАХ РЕЛІГІЙНОЇ ПЕРІОДИКИ.....	44
<i>Комарова З. І.</i> ЛІНГВАЛЬНИЙ ОБРАЗ СЕРЦЯ ЯК ВИРАЗНИКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. КОЦЮБІНСЬКОГО).....	49
<i>Котляренко С. В.</i> КУЛЬТУРА ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТА-ФІЛОЛОГА – ЗАПОРУКА УСПІХУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	56
<i>Кравець Л. В.</i> ДИНАМІКА ПІЗНАВАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ РІДНОЇ МОВИ І БІЛІНГВІЗМУ.....	59
<i>Марчило Л. М.</i> ІМЕННИКОВА СЛОВОЗМІНА В РОЗМОВНИКУ ІВАНА УЖЕВИЧА «РОЗМОВА–БЄСЪДА» (НА ПРИКЛАДІ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ).....	65
<i>Матвійчук Т. П., Житар І. В.</i> ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ У ФУНКЦІЇ КОРЕЛЯТИВ АНАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	75

chapels at hospitals, aims to form a positive opinion about the activities of priests, religious communities, to inspire confidence in them, and thus to affirm people in faith. Saturation with informative material greatly expands the range of medical vocabulary included in the religious context. Newspaper publications state the names of treating persons, names of specific and common illnesses, names of medical and care institutions, names of cure remedies. It is concluded that medical vocabulary plays a distinct pragmatic role, becoming one of the linguistic means of influencing the addressee.

Keywords: a religious text, religious periodicals, religious communication, medical vocabulary, influence on the addressee.

УДК 811.161.2'373:159.942]:821.161.2.0 (092)

Комарова З. І.

ЛІНГВАЛЬНИЙ ОБРАЗ СЕРЦЯ ЯК ВИРАЗНИКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. КОЦЮБИНСЬКОГО)

У сучасній лінгвістиці актуальними є дослідження, які презентують антропоцентричний підхід до інтерпретації мовних феноменів, із-поміж яких чисельними є праці, де описано мовні засоби оприявлення духовного світу людини. У цій статті розглянуто специфіку використання соматизму серце як мовного засобу відображення психоемоційного стану людини у художньому дискурсі М. Коцюбинського. З'ясовано, що письменник активно вдавався до образу серця як вмістилища людських почуттів, настроїв, переживань.

Лексема серце слугує для розкриття психічного стану героїв творів, опису їхніх емоцій, викликаних різними чинниками. Емоційний світ героїв М. Коцюбинського постає через описи відчуттів у серці: болю, легкості, важкості, холоду, тепла. У творах письменника виявлено розгалужені дієслівні ряди на позначення особливостей серцебиття, зумовлених певним емоційним станом: калатати, колотити, тріпатись, битись; на позначення руху, фізичної дії: шарапати, хапати, ухопити, вхопити, шарапати, обвиватись, відійти тощо, за допомогою яких описано проникнення емоцій в серце людини. М. Коцюбинський змальовує емоційний стан людини через персоніфікований образ серця.

У складі словосполучень із соматизмом серце письменник передає різноманітні характеристики психоемоційного стану: силу емоцій, їхню динаміку, наростання, спад, тривале перебування в певному емоційному стані. У статті акцентовано на використанні епітетів та порівнянь, які увиразнюють виражальний потенціал образу серця та деталізують описи відчуттів та проявів емоцій. Для ідіостилію М. Коцюбинського характерно активне вживання фразеологізмів із лексемою серце.

Ключові слова: соматизм, серце, лексика на позначення емоцій, ідіостиль письменника, епітети, порівняння, метафора, персоніфікація.

У сучасній лінгвістиці усталився антропоцентричний підхід до потрактування та інтерпретації різноманітних мовних феноменів, усвідомлення мови як засобу фіксації результатів людської діяльності у всьому її різноманітті. Обґрунтування антропоцентричного підходу до вивчення мови здійснили зарубіжні та розвинули вітчизняні учені (А. Вежицька, Ю. Степанов, Л. Бабенко, Н. Вітт, В. Шаховський, А. Баранов, І. Баженова та ін.). Науковці вбачають пріоритетний зміст лінгвістики як науки про мову в людині та про людину в мові. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження, присвячені засобам вербалізації специфіки духовного світу людини, її психічних особливостей, настроїв, переживань. Загальновідомо, що пізнання себе і довкілля передусім починається з пізнання свого тіла, номінації частин тіла людини і формування соматичної лексики. Тілесні відчуття за допомогою соматизмів стають засобом передачі особливостей психічного стану людини. Визначальну роль у відтворенні людської психіки відіграє серце – в українській лінгвокультурі місце зародження почуттів, центр духовності та емоційного світу людини.

Більшість українських мовознавців описували серце як культурний концепт у різних мовних картинах світу, а також приділяли значну увагу вивченню особливостей репрезентації концепту «Серце» переважно у пареміях і афоризмах, частково – у художньому дискурсі української та інших мов. Так, Р. Іванів з'ясував особливості вербалізації концепту «Серце» в англійських та українських фразеологізмах [1]. О. Мисик описала функціональні особливості лексеми серце в структурі тропеїчної системи І. Калинця

[7]. Л. Явір дослідила символічне навантаження лексеми *серце* в поетичних текстах Івана Франка [9]. Н. Іванова проаналізувала семантичні особливості концепту «Серце» на матеріалі українських народних прислів'їв [2]. А. Ільків з'ясувала роль і смислове наповнення концепту «Серце» в інтимному епістолярію П. Куліша і Т. Шевченка [3]. Л. Лисенко здійснила контрактивний аналіз семантики фразеологічних одиниць із компонентом *серце* на матеріалі української та англійської мов [4]. Д. Маркова дослідила семантичні особливості фразеологізмів на позначення почуттів людини в українській, польській, англійській та німецькій мовах [5; 6]. Т. Уварова окреслила мовні засоби експлікації концепту «Серце» в романі В. Шкляра «Праліс» [8].

Усі дослідники одностайні в тому, що з *серцем* в українців асоціюється різноманітний спектр душевних переживань. Однак поза увагою лінгвістів залишилася проблема з'ясування особливостей вербалізації образу *серця* як виразника людських почуттів та емоцій у художніх текстах. О. Мисик слушно зауважує, що за допомогою лексеми *серце* в українській мовотворчості закономірно об'єктивується емоційно-психічний стан людини [7, 144].

Художній дискурс дає численні зразки зображення внутрішніх порухів людської душі, опису проявів різноманітних емоцій. Кожен із письменників, відповідно до своїх уподобань, обирає загальномовні та індивідуальні засоби змалювання емоцій. У цьому дослідженні ми поставили за мету проаналізувати специфіку використання соматизму *серце* як мовного засобу відображення психоемоційного стану людини у художньому дискурсі М. Коцюбинського.

Лексема '*серце*' є полісемантичною. У Словнику української мови зафіксовано, що *серце* як 'центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг', є одночасно і 'символом зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін.' (СУМ IX, 141) людини.

Образ *серця* в творчості М. Коцюбинського – один із ключових для опису психоемоційного стану людини, який може позначитися на роботі центрального органу кровоносної системи. У цьому випадку прискорене *серцебиття*, біль, сповільнення *серцевих скорочень* тощо викликані не патологією *серця* як фізіологічного органу, а зумовлені реакцією людини на емоційні подразники. Із цього погляду важливо з'ясувати, як за допомогою соматизму *серце* письменник передає внутрішні переживання, почуття та емоції героїв.

Атрибутивна характеристика лексеми *серце* у прозі М. Коцюбинського репрезентована певними епітетами й означеннями, які відіграють важливу роль для розкриття її символічного значення. За допомогою прикметників *вдячне, чутливе, радісне, сумне, повне* письменник виражає здатність людського *серця* відчувати вдячність, доброзичливість у ставленні до людей, радість і сум, сповнюватися різними відчуттями: *І знову чує Хо, що сила його слабшає, що сам він меншає, і з вдячним серцем, повним поважання, низько вклоняється лікареві, шепочучи своє: «Спасибі...»* (Коц., 178); *Дмитрик з радісним серцем трюхав по льоду, затискаючи в жмені гроші на хліб* (Коц., 140); *Тужлива пісня зринає з сопілки, та не розважа сумного серця, невесело якое говорить...* (Коц., 183).

Із прикметником *легкий* лексема *серце* утворює стійке сполучення *із легким серцем*, уживання якого мотивоване значенням 'без тривоги, болу, жалю' (СУМ IV, 461) та засвідчує здатність *серця* як фізіологічного органу виражати внутрішній стан спокою людини: *То горіли плавні. З жахом вдивлялись Остап із Соломією у сю картину. «Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром», – із легким серцем зітхнула врешті Соломія* (Коц., 341).

Для змалювання різних емоційних станів людини письменник використовує у поєднанні з лексемою *серце* різноманітні ад'єктивовані дієприкметники, які уживає переважно у переносному значенні, а саме: *сполохане* 'сповнений тривоги, переляку' (СУМ IX, 567), *роз'ятрене* 'стривожений, схвильований' (СУМ VIII, 872): *Широко розкриті очі тильно дивились на двері, ухо пожадливо ловило кожний згук в нічній тиші і все одурювало сполохане та роз'ятрене серце* (Коц., 44); *заспокоєне* 'який заспокоївся, став тихий, спокійний' (СУМ III, 325): *З заспокоєним серцем, повним надії на щасне скінчення справи своєї, повертав Семен з Межибожжа додому* (Коц., 134); *болюче* 'який викликає гіркі, тяжкі почуття, смуток, сум;

викликаний цими почуттями; тяжкий' (СУМ I, 215): *Надія знов закриває болюче серце Семенове, ціпов'яз знов має чим жити* (Коц., 128); *спустошене* 'який виражає моральне безсилля, байдужість' (СУМ IX, 615): *Останнім тріпотанням забилося спустошене серце й, безсиле, одмовилося розкрити зів'ялі краї до рідної половини* (Коц., 404); *скривавлене* (образне вживання): *Й, скрегочучи з болю зубами, одривав і волік я – не мчав, а волік я скривавлене серце, бо все чув голос: «Шукай...»* (Коц., 404); *розгойдане* 'який вийшов із стану спокою, апатії, бездіяльності; розхвильований' (СУМ VIII, 651): *Розгойдане серце здима нові хвилі, високі, сильні* (Коц., 427).

Серце як орган сприйняття емоційних переживань М. Коцюбинський наділяє віковими ознаками, про що свідчить уживання словосполучення *дитяче (або маленьке) серце*: *Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях* (Коц., 35); *Дмитрик чув дитячим серцем, що так погано чинити, як вони чинять, але боїться й натякнути про се, бо Гаврилко просвітку не дав би, глузуючи* (Коц., 142).

Лексема серце, означена епітетами *материне, батьківське, господарське, парубкове*, позначає особу, якій властиві почуття жалю, турботи, хвилювання, дбайливості, відповідальності, любові, ніжності тощо: *Чутливе материне серце обіллялось жалем на одну думку, що дитина мерзла б або й зовсім замерзла в далекій холодній дорозі* (Коц., 91); *Робітники зупинились: їм стало жаль молдувана. Господарське серце зрозуміло весь трагізм ситуації* (Коц., 216).

Почуття тривоги, неспокою, страху, радості тощо викликають прискорене серцебиття. Цей фізіологічний стан людини передано у дієслівних словосполученнях за допомогою лексем *калататися* 'дуже битися, стукати' (СУМ IV, 75): *Хома чув, як калатало його серце, бо він трохи налякався своєї сміливості* (Коц., 107); *колотитися* (розм.) 'нерівно різкими поштовхами битися' (СУМ IV, 234): *Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взялися за клямку і відчинили двері* (Коц., 43); *тріпатися* 'посилено, прискорено битися' (СУМ X, 272): *Серце моє – серце завзятого фотографа – жвавіше затріпалося у грудях* (Коц., 252); *тьохкати* (розм.) 'здрігатися, стискатися, завмирати, сильно битися від страху, радості і т. ін.' (СУМ X, 350): *У Семена так і тьохнуло серце* (Коц., 134).

Опис прискореного серцебиття ускладнено порівняннями: *Серце в грудях тріпалося, як риба в руці* (Коц., 280); прислівниками: *Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди* (Коц., 348); прийменниково-іменниковою сполукою: *Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче стинилось, і Харитя скаменіла на місці* (Коц., 38).

Аналогічні емоції та почуття можуть, навпаки, уповільнити роботу серця внаслідок його стискування. Сповільнення роботи серця виражено фразеологізмом *стискається серце* 'хто-небудь тривожиться, хвилюється, відчуває неспокій за когось' (ФСУМ II, 797), де серце наділене антропоморфними характеристиками і виконує роль суб'єкта дії: *Не раз стискалося Гнатове серце, не раз зсувалися тонкі брови, коли безжурний Петро гнув всілякі жарти, вигадки, весело по-дитячи сміявся* (Коц., 43). Об'єктні сполучення з лексемою серце спостерігаємо в авторських модифікованих фразеологічних зворотах: *Інколи передчуття лиха стискало йому серце, і тоді щось шептало Замфірові, що або він, або вороги його не діждуть руїни його господарства* (Коц., 214). Відчуття хвилювання, тривоги, раптового переляку, страху, відчаю зумовлюють навіть повну зупинку серця або спричиняють його відривання. Для передачі подібних психоемоційних станів М. Коцюбинський використав багатство фразеологічного фонду української мови, зокрема: *перестало битися серце* або модифікований фразеологізм *перестало стукати серце*: *Настя так і прикипіла до лави, углядивши Олександру. Їй здалося, що то смерть її прийшла за нею; серце в неї перестало битись у грудях...* (Коц., 86); *Василько похолов з остраху. Волосся полізло догори, серце перестало стукати в грудях* (Коц., 95); *серце завмирає*: *Я прислухаюся. Найменший шелест або стук – і моє серце падає і завмирає* (Коц., 395); *серце падає / впало*: *Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно* (Коц., 348); *серце обривається (обірвалося)*: *Семен почув, що серце його раптом обірвалось, впало...* (Коц., 133).

Повна зупинка серця як реакція на вираження певної емоції передана також дієслівною лексемою *ставати* 'переставати битися' (СУМ IX, 624): *Я завмер на місці, й серце моє стало* (Коц., 396); *Серце затріпалося у грудях і стало* (Коц., 329).

Реакцією на негативний психоемоційний стан людини є біль у серці, переданий у досліджуваних творах письменника за допомогою стійкий сполучень слів *серце болить, серце рветься, серце ниє, щемить серце*, метафоричне осмислення яких свідчить про почуття великого жалю, туги, журби, тривоги тощо, які охоплюють людину: *Боліло в неї (Наумихи) серце дивитись, як її Романко ходить до школи, чути, як він гордує рідною мовою, відбивається від хліборобства...* (Коц., 113); *Серце нило в Соломії од жалю й тривоги, їй легше було б, коли б куля потрапила в неї* (Коц., 344). Опис болю ускладнено порівняльною конструкцією: *Серце в його щеміло, немов хто стискав його у жмені, однак він не міг спинити бажання хоч раз в житті зазнати того щастя* (Коц., 63).

Значення 'завдавати (спричиняти) душевний біль' виражено фразеологізмами *вразити (вразити) [в саме] серце* (СУМ I, 757), *шпигнути в серце* (СУМ XI, 519): *Він (Тихович) не зважається переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце* (Коц., 221); *Романа так і шпигнуло щось у серце* (Коц., 129).

За словами Л. Лисенко, «у представленнях носіїв української мови необхідним виявляється зв'язок серця із стражданням» [4, 10]. Підтвердженням цьому є досліджуваний нами матеріал. Щоб передати душевний біль, відчуття неспокою, муки, турботи, хвилювання героїв, М. Коцюбинський широко використовує фразеологічні єдності з компонентом серце, семантика яких перебуває у мотиваційному зв'язку із значенням компонента, вираженого дієсловом: *краяти серце* 'завдавати муки, душевного болю кому-небудь' (СУМ IV, 331): *«Ні, він не землю крас, він серце моє крає», – думав Роман* (Коц., 117); *гнітити (гнобити) серце* 'викликати тяжкий настрій, болісне відчуття' (СУМ IX, 141): *Гнат виявив перед Настею все, що так довго гнітило його серце, труїло його життя...* (Коц., 46); *муляти (мулити) на серці* 'непокоїти, бентежити, хвилювати кого-небудь' (ФСУМ I, 512): *Ся думка мулила йому (Хома) серце, йшла за ним усюди, як тінь, гризла його, як іржа залізо...* (Коц., 101); *точити серце* 'завдавати кому-небудь душевного болю, мучити когось' (СУМ IX, 141), *ятрити серце* 'посилювати чий-небудь душевний біль, завдавати комусь ще більших моральних страждань' (СУМ IX, 141): *Тихович бігає по хаті в нервовому роздратуванні. Несправедливість, офірою якої він почувасться, болісно ятрить йому серце, труїть життя* (Коц., 221).

У досліджуваному матеріалі зафіксовано фразеологізм *мулько на серці* 'неспокійно, бентежно, невесело і т. ін.' (ФСУМ I, 512), який є семантично близьким до *муляти (мулити) на серці*, а значення його мотивоване прислівником *мулько* (від прикметника *мулький* 'який бентежить, турбує, гнітить' (СУМ IV, 826)): *Але надвечір Дмитрик помічав, що йому чогось мулько на серці. Так чогось кортить додому, до матері* (Коц., 142).

Зрідка письменник підсилює відчуття, передані негативно забарвленими фразеологізмами, через ускладнення стійкого словосполучення порівняннями: *Туга гнітила серце Олександрі, як туман землю* (Коц., 83); *Так щось часом точить серце, мов черв'як...* (Коц., 126). В останньому реченні маємо приклад трансформованого автором фразеологізму *черв'як точить серце*, який зафіксовано у «Фразеологічному словнику української мови» зі значенням 'кого-небудь щось постійно хвилює, турбує, мучить, завдає душевного болю' (ФСУМ II, 946).

Своєрідним авторським уявленням душевних мук є вживання дієслівного словосполучення *жерти серце*, у якому дієслово вжито в переносному значенні 'охоплювати цілком, не давати спокою' (СУМ II, 522): *Непевність та тривога, мов вогонь, жерти Гнатове серце, він аж зблід від безперестанного зворушення* (Коц., 65).

Душевного болю завдають серцю почуття, позначені абстрактними іменниками *жаль, сум, злість, лють*, які, поєднуючись із метафоричними і фразеологічними дієслівними словосполученнями (*шарпати / брати / вхопити / стискати за серце*), виконують роль суб'єктів дії, при цьому лексема серце усвідомлюється як об'єкт, що піддається їх впливові:

Усю ніч сум літав по хаті, **шарпав за серце** бідних людей та не давав їм спати... (Коц., 96); Мати стогне, а Харитю живий **жаль бере за серце** (Коц., 36); Скажена **лють вхопила** дівчину **за серце**, і вона з звірячим риком кинулась на дітей (Коц., 268); Так, просто **жаль стис за серце**, підступив до горла (Коц., 327).

Ці почуття повністю оволодівають серцем (**злість поняла** (розм.) **серце**), переповнюють його (**серце сповнилось жалем**), унаслідок чого воно **умліває з жалю** або **обливається кров'ю / жалем**. За допомогою таких словосполучень у творах М. Коцюбинського вербалізується семантика болю і душевних страждань людини: **Злість поняла її серце, як весняна вода талий сніг!** (Коц., 83); **Настя схилила голову над розкішним полицом, а серце її сповнилось жалем** невимовним, мов криниця водою (Коц., 86); **Її (Химине) серце умлівало з жалю за тими голодними, хоч невідомими їй людьми...** (Коц., 106); **Олена мучилась... Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі** (Коц., 96).

Поганий, тривожний настрій героя переданий негативно забарвленим фразеологізмом **на серці наче миші шкрябають** (СУМ IV, 722) із стрижневим компонентом-зоонімом. Ця стійка сполука, крім основного значення душевного страждання, має яскраво виражену конотацію відрази, мотивовану семантикою зооніма **миша**: **А проте на серці наче миші шкрябають** (Коц., 167).

Вказівкою на позитивні / негативні почуття є прислівники **радісно, весело, хороше, легко / невесело, погано, прикро, болісно**, які у значенні присудкового слова (одного чи декількох) характеризують серце як своєрідний орган внутрішнього чуття: **На серці в його було так радісно...** (Коц., 70); **Хороше зробилося на серці в Йона** (Коц., 237); **Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні... Та невесело було на серці в Якіма та в Олені** (Коц., 97); **На серці в Гната ставало так погано, прикро, болісно...** (Коц., 55).

Переживання радості, легкості на серці письменник іноді описує за допомогою порівняльних конструкцій, які підсилюють значення присудкових слів і розворюшують уяву читача: **На серці в неї (Хими) стало і радісно, і весело, мов на Великдень** (Коц., 107); **Скоро Семен заніс на пошту та послав своє «прошеніє» – йому легше стало на серці, немов він скинув якусь вагу з його** (Коц., 126). Для позначення вищої міри або ступеня виявлення дії чи стану з прислівниками поєднується лексема **так** (СУМ XI, 17), значення якої фіксує тлумачний словник української мови: **На серці було так легко, радісно, як часом у малій дитини гарного погідного ранку** (Коц., 84).

За словами О. Мисик, «опредмечення серця відбувається через ототожнення його з певним містилицем» [7, 144]. У серцях героїв М. Коцюбинського знайшли місце різні почуття (переважно негативні), передані абстрактними іменниками **злість, ненависть, смуток, жаль, тривога, нехіть, байдужість, образа, радість, щастя**. Інтенсивність прояву цих почуттів досягається завдяки градуальній семантиці дієслів, які вервалізують інтенсивність переживань. Наростання емоційної напруги в серці виражено за допомогою префіксальних дієслів у словосполученнях: **збиралася тривога, здіймалася злість, накіпала ненависть, зростала нехіть** тощо: **В серці у Гната накіпала ненависть до нелюбої жінки, нехіть до своєї хати** (Коц., 45); **Він (Семен) біг стернею, наче тікав від кого, і чув, що йому чогось соромно, що в серці здійсмається злість, а проти кого злість – він і сам не знав** (Коц., 111); **Але помалу-малу, коли нехіть до Гашиці зростала в серці Йоновім, той самий батько його, палкий мош Костаки, з'явивсь в очах Йонових його рятівником у прикрій ситуації** (Коц., 242).

Відсутність динаміки, тривале перебування особи в певному емоційному стані простежується в словосполученнях **затаївся / затримався / снувався смуток**: **Замовкли батьки, затаївши смуток у серці, однак не тратили надії...** (Коц., 162); **Дмитрик був сумний. Та не така була погода, щоб смуток затримався в його серці** (Коц., 137); **А проте у Настиному серці, мов павутиння, снувався смуток** (Коц., 85).

Спад емоційної напруги у серці передано дієсловами **танути, гаснути, в'янути** тощо, уживання яких засвідчує, що для більшості носіїв української мови визначальною є ознака м'якосердості: **Зів'яла та посохла й трава, якою вистелив Йон своє кубелечко на винограднику... ба! зав'яло з часом та почало гаснути в серці Йоновім і почуття до Гашиці**

(Коц., 242); *(Йон) чув, що в його серці тане завзятість, поступаючись місцем згоді зі своєю долею...* (Коц., 248).

Образ серця в прозових творах М. Коцюбинського асоціюється з образами вогню і тепла, мовне вираження яких знаходимо у різних фразеологічних сполуках, їх семантика вказує на інтенсивних вияв почуттів, переживань: *серце запалає (запалало)* (СУМ III, 240): *«І прийшли ми до Мекки, до Ель-Хораму, – тягне-скрипить хаджі Бекір, – і запалало моє серце великим вогнем радості...»* (Коц., 281); *запалювати (запалити) серце* (СУМ III, 241): *Якось шалена злість засвітила їй очі й запалила серце* (Коц., 274); *закипає (обкипає, закипіло, скипіло) серце* (СУМ III, 143): *Я так і обімліла. Відьма, се ж вона – відьма! Скипіло моє серце* (Коц., 259); *пече коло серця (під серцем)* (СУМ IX, 141): *Він (Семен) чув, що його щось пече глибоко... там... під серцем...* (Коц., 136).

До образу вогню близький образ палаючої свічки, під дією якої *серце м'якне і тане*, тобто людина стає чутливою, лагідною, доброю. У реченні *(Хима) чує, як її серце м'якне, тане, мов той віск палаючої свічки...* (Коц., 100) структура метафоричного і фразеологічного словосполучення *серце м'якне / серце тане* доповнюється і конкретизується компонентом *віск*, у семантиці якого ймовірна сема 'мякість' є домінують для більшості представників української культури.

Сильні почуття, близькі до стресу, зумовлені негативними чинниками, викликають відчуття холоду, що позначено лексемами понятійного поля «холодний»: прикметниками *холодний, пекучо-холодний*, які вказують на значну інтенсивність прояву емоції, дієсловом *холонутти*, що входить до складу фразеологізму *серце хололо* 'відчувати переляк, страх, сильне хвилювання' (СУМ XI, 121); іменником *крижина*, який містить семантику холоду: *Дівчина була як у гарячці. П'яти її немов прикипали до землі; серце хололо, в голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю* (Коц., 246). Нагромадження названих лексичних засобів у структурі невеликого контексту передають динаміку емоційного стану: *З того менту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах, серце стало крижиною і, холодне, пекучо-холодне, б'ється в грудях, і болить, і ниє, і не дає супокою* (Коц., 263). Використання більшості з наведених засобів є властивим для української мови і зафіксовано «Словником української мови»: переносні значення прикметників *холодне* 'пов'язаний з відчуттям внутрішнього, душевного холоду; який викликає це відчуття' (СУМ XI, 116), *пекуче* 'важкий, болісний, нестерпний' (СУМ VI, 113).

А. Ільків зазначає, що «серце – головний орган чуття людини, який поєднує в собі функції і зору, і слуху, і голосу» [3, 62].

Персоніфікація образу серця як виразника психоемоційного стану досягається за допомогою лексем на позначення процесів мовлення. В українській мові стало стійким словосполучення *крик серця* (СУМ IX, 141) на позначення вияву великого відчаю. М. Коцюбинський кілька разів уживає його в аналізованих творах: *«Ой, нема вже мого Василька, нема мосі дитини!» – заголосила Олена. Той крик серця болісною луною розлігся в Якимовому серці* (Коц., 97); *«Соломіє-є!..» – доноситься до неї крик серця* (Коц., 371).

Отже, у творах М. Коцюбинського емоційний світ героїв розкривається через образ серця як вмістилища почуттів, настроїв, переживань людини та постає перед читачами через описи відчуттів у серці: болю, легкості, важкості, холоду, тепла; психоемоційний стан письменник змальовує через персоніфікований образ серця.

У складі словосполучень із соматизмом серце М. Коцюбинський передає різноманітні характеристики людського самопочуття: силу емоцій, їхню динаміку, наростання, спад, тривале перебування в певному емоційному стані. Опис відчуттів та проявів емоцій увиразнюють епітети та порівняння. Для ідіостилію письменника характерне активне вживання фразеологізмів із лексемою серце.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у зіставленні специфіки змалювання емоційного світу людини через образ серця з творами інших письменників – сучасників М. Коцюбинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванів Р. О. Концепт «Серце» як компонент концептосфери «Людина» та його реалізація у германських і слов'янських мовах (на матеріалі англійської та української фразеології). *Наукові записки*. Серія «філологічна». Острог. 2012. Вип. 24. С. 94–96.
2. Іванова Н. Д. Вербалізація концепту 'Серце' в українських народних прислів'ях. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б: Гуманітарні науки. Донецьк. 2014. Вип. 1–2. С. 120–124.
3. Ільків А. В. Концепт «серце» в інтимних листах українських романтиків. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Філологічні науки (літературознавство): збірник наукових праць. Миколаїв. 2015. № 1 (15). С. 61–65.
4. Лисенко Л. О. Фразеологічні одиниці з компонентом серце в українській і англійській мовних картинах світу. *Парадигма пізнання: Гуманітарні питання*. 2016. № 4 (15). URL: <http://oaji.net/articles/2016/1739-1467386762.pdf>
5. Маркова Д. С. Компонент *серце* у фразеологізмах на позначення почуттів людини (на матеріалі української, польської, англійської та німецької мов). *Магістеріум. Мовознавчі студії*. Київ. 2017. Вип. 66. С. 60–64.
6. Маркова Д. Фразеологізми з компонентом серце на позначення негативних почуттів (на матеріалі української, польської, англійської та німецької мов). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки». Луцьк. 2017. № 3 (352). С. 113–117.
7. Мисик О. А. Функціональне навантаження лексеми серце у тропеичній системі І. Калинця: етнолінгвістичний аспект. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія «Филология. Социальные коммуникации». Сімферополь. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 143–147.
8. Уварова Т. Ю. Особливості вербальної репрезентації образу «серця» в романі В. Шкляра «Праліс». *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків. 2018. Вип. 48. С. 259–263.
9. Явір Л. Символічне навантаження лексеми серце в поезіях Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка*. Дрогобич. 2013. Вип. 32. Філологія. С. 121–134.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Коц. – Коцюбинський М. М. Твори : в 2 т. / Упоряд. і прим. М. С. Грицюти. Київ : Наук. думка. 1988. Т. 1: Повісті та оповідання (1884–1906) / Ред. тому М. Т. Яценко. 584 с.
- СУМ – Словник української мови: в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/>
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка 1999. Кн. 1. 528 с. Кн. 2. 984 с.

REFERENCES

1. Ivaniv R. O. Kontsept «Sertse» yak komponent kontseptosfery «Liudyna» ta yoho realizatsiia u hermanskykh i slov'ianskykh movakh (na materialy anhliiskoi ta ukrainskoi frazeolohii). *Naukovi zapysky*. Seriiia «filolohichna». Ostroh. 2012. Vyp. 24. S. 94–96.
2. Ivanova N. D. Verbalizatsiia kontseptu 'Sertse' v ukrainskykh narodnykh prysliv'iah. *Visnyk Donetskooho natsionalnoho universytetu*. Seriiia B: Humanitarni nauky. Donetsk. 2014. Vyp. 1–2. S. 120–124.
3. Ilkiv A. V. Kontsept «sertse» v intymnykh lystakh ukrainskykh romantykiv. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*. Filolohichni nauky (literaturoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats. Mykolaiv. 2015. № 1 (15). S. 61–65.
4. Lysenko L. O. Frazeolohichni odyntsi z komponentom sertse v ukrainskii i anhliiskii movnykh kartynakh svitu. *Paradyhma piznannia: Humanitarni pytannia*. 2016. № 4 (15). URL: <http://oaji.net/articles/2016/1739-1467386762.pdf>
5. Markova D. S. Komponent sertse u frazeolohizmax na poznachennia pochuttiv liudyny (na materialy ukrainskoi, polskoi, anhliiskoi ta nimetskoii mov). *Mahisterium. Movoznavchi studii*. Kyiv. 2017. Vyp. 66. S. 60–64.
6. Markova D. Frazeolohizmy z komponentom sertse na poznachennia nehatyvnykh pochuttiv (na materialy ukrainskoi, polskoi, anhliiskoi ta nimetskoii mov). *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Seriiia «Filolohichni nauky». Lutsk. 2017. № 3 (352). S. 113–117.
7. Mysyk O. A. Funktsionalne navantazhennia leksemy sertse u tropeichnii systemi I. Kalyntsiia: etnolinhvistychnyi aspekt. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversytetu im. V. Y. Vernadskoho*. Seryia «Filolohyia. Sotsyalnye kommunykatsyy». Simferopol. 2013. T. 26 (65). № 1. S. 143–147.
8. Uvarova T. Yu. Osoblyvosti verbalnoi reprezentatsii obrazu «sertsia» v romani V. Shkliara «Pralis». *Linhvistychni doslidzhennia: Zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*. Kharkiv. 2018. Vyp. 48. S. 259–263.
9. Yavir L. Symvolichne navantazhennia leksemy sertse v poeziiakh Ivana Franka. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka*. Drohobych. 2013. Vyp. 32. Filolohiia. S. 121–134.

**LINGUAL IMAGE OF THE HEART AS AN EXPRESSION OF THE PSYCHOEMOTIONAL
CONDITION OF THE HUMAN IN THE ARTISTIC TEXT
(ON THE MATERIAL OF M. KOTSIUBYNSKY'S WORKS)**

In modern linguistics, studies presenting an anthropocentric approach to the interpretation of linguistic phenomena are relevant. Among them there are numerous works describing linguistic means of perceiving the spiritual world of man. This article examines the specificity of the use of somatism heart as a linguistic means of reflecting a person's psycho-emotional state in M. Kotsiubynsky's artistic discourse. The article mentions that the writer actively resorted to the image of heart as a repository of human feelings, moods, and experiences.

The lexeme heart serves to reveal the mental state of the heroes of works, to describe their emotions caused by various factors. The emotional world of M. Kotsiubynsky's characters emerges through descriptions of feelings in the heart: pain, lightness, heaviness, cold, warmth. The works of the writer revealed extensive verbal series to indicate the characteristics of the heartbeat, caused by a certain emotional state: to beat, to tremble; to denote movement, physical action: to sniff, to grasp, to shake, to twist, to depart, etc., by which the penetration of emotions into the human heart is described. M. Kotsiubynsky depicts the emotional state of a person through a personalized image of the heart.

Included in the phrases with somatism, the writer gives various characteristics of the psycho-emotional state: the power of emotions, their dynamics, growth, decline, long stay in a certain emotional state. The article focuses on the use of epithets and comparisons that express the expressive potential of the heart image and detail descriptions of feelings and emotional expressions. M. Kotsiubynsky's idiosyle is characterized by active use of phraseologisms with the lexeme heart.

Keywords: somatism, heart, vocabulary expressing emotions, writer's idiosyle, epithets, comparison, metaphor, personification.

УДК 808.545

Копляренко С. В.

**КУЛЬТУРА ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТА-ФІЛОЛОГА – ЗАПОРУКА
УСПІХУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті проаналізовано особливості теоретичної і практичної підготовки студентів-філологів; засвоєння студентами теоретичних основ навчальних дисциплін професійного циклу і розумінні специфіки використання їх під час практичної діяльності.

Методика проведення аналізу тексту; класифікація і уміння застосовувати позамовні (рухові) засоби виразності в процесі читання, мовлення (поза, жест, міміка); володіння засобами логіко-емоційної виразності читання для розкриття і передачі (відтворення) змісту тексту; засобами інтонаційної та стилістичної виразності мовлення, високим рівнем власної мовленнєвої культури; засобами визначення емоційної функції наголошених слів (емоційного заряду тексту); технологіями вирішення творчих перспективних завдань наскрізної словесної дії і аналізу тексту.

Ключові слова: практична підготовка студента-філолога, аналіз тексту, навчально-пізнавальна діяльність, специфіка уроку, освіта, практична спрямованість.

Одне з найважливіших завдань педагогічної науки на сучасному етапі – підготовка фахівця такого рівня, який був би конкурентноспроможним на світовому ринку освітніх послуг. Основна увага в цьому контексті приділяється розробці ефективних шляхів і засобів професійної підготовки студентів педагогічних закладів вищої освіти.

Учитель-словесник – це не просто професія, а покликання, бо він повинен не тільки навчити, а й пробудити, прищепити любов до прекрасного, до культури мовлення, культури читання та спілкування. А тому, кому як не нам, викладачам педагогічних закладів вищої освіти, потрібно донести це до наших студентів.

У навчанні дітей виразного читання та мовлення велику роль відіграє підготовка самого вчителя до такого уроку (Буяльський Б., Копчук А., Волошина Н., Шкловська О.).

Наша мета – навчити студентів ставитися до будь-якого тексту для читання як до об'єкта, який потребує докладання певних зусиль для того, щоб зробити його доступним розумінню, переконливим, виразним, емоційним і естетично привабливим. Особлива увага